

Konflikti i suradnja u američko-sovjetskim odnosima

Radovan Vukadinović

Američko-sovjetski odnosi u poslijeratnom svijetu zauzimaju istaknuto mjesto i središte su svih analiza međunarodnih odnosa. Zbog snage ta dva vodeća aktera, karaktera njihova sistema, pravaca razvoja kao i golemih mogućnosti djelovanja bilateralni odnosi dvije najснаžnije države postali su istodobno i značajna kategorija ukupnih međunarodnih kretanja, po kojima se mogu odrediti njihovi daljnji trendovi.

Od drugog svjetskog rata pa do današnjih dana američko-sovjetski odnosi prošli su kroz nekoliko različitih faza oseke i plime, u kojima su se uvijek vrlo brzo demonstrirale povezanosti tog dvostranog odnosa s ukupnim tokovima međunarodnih odnosa u globalnim relacijama. Od antihitlerovske koalicije, odnosno njezinog raspada, zatim razdoblja hladnog rata, prevladavanja te faze napetih odnosa i stupanja u etapu detanta veze i odnosi između SSSR i SAD imale su različita obilježja i bile su ispunjene različitim sadržajima.¹

Međutim, u doba djelovanja Kissingera i Nixona, kada se činilo da detent u potpunosti pokriva i američko-sovjetske veze, ti odnosi su se značajno razvili na svim područjima² što je stanoviti dio analitičara tumačio čak kao nastojanje za stvaranjem specifičnog kondominijuma dvaju velikih sila. No, taj uzlazni trend nije se dugo zadržao. Promjene na američkom

¹ Detaljnije o američko-sovjetskim odnosima vidi: R. Vukadinović, *Američko-sovjetski odnosi 1917—1976*, Zagreb 1977.

² U doba održavanja moskovskog sumita 1972. Nixon je izjavio da bez obzira na sve razlike ideološke prirode, koje postoje među dvjema zemljama, one su ipak dvije velesile koje imaju utjecaja svuda u svijetu. Zbog toga je i održavanje sumita bila »primarna zadaća administracije od trenutka preuzimanja dužnosti«. Opširnije o toj fazi početnog američko-sovjetskog detanta vidi: J. D. Beam, *Multiple Exposure: An American Ambassador's Unique Perspective on East-West Issues*, New York 1978, str. 272—273.

političkom vrhu, dolazak nove administracije kao i pritisci unutrašnjeg karaktera znatno su poremetili tu optimističku sliku, ispunjavajući ponovno odnose između dviju super država elementima nepovjerenja, oštirih suptrotnosti, pa čak i otvorenim neprijateljstvima.

Ako se konflikt i suradnja uzmu kao glavne amplitude suvremenih međunarodnih odnosa, sigurno je da te dvije oznake vrijede u potpunosti i za američko-sovjetske odnose, te da su oni u svakoj fazi ispunjeni elementima veće ili manje napetosti, što naravno rezultira i smanjenim, odnosno povećanim mogućnostima zajedničkog djelovanja.

I *Okviri uzdrmanog bilateralnog detanta*

Za razliku od prijašnje Nixonove ekipe Carterova administracija je već u svojim prvim potezima najavila promjenu gledanja na američko-sovjetske odnose i njihovo mjesto u američkoj vanjskopolitičkoj strategiji. Umjesto nekadašnjih nastojanja da se veze između dviju super država postave na vodeće mjesto i da se oko njih izgrađuju ostali segmenti američke politike, Carterova ekipa predvođena savjetnikom za pitanja nacionalne sigurnosti profesorom Brzezinskim, istakla je novu strategiju djelovanja u kojoj Sovjetski Savez zauzima znatno niže mjesto. Istodobno je lansirana tvrdnja da su ti odnosi u prošlosti (misli se na Nixona i Kissingera) previše zaokupljali planere američke politike.

Nova strategija, koja je ubrzo bila praćena i konkretnim potezima, nastoji staviti do znanja da se ne radi o postojanju dvije ujednačene super države, već da su razlike među njima toliko velike da nema potrebe da se američka politika posebno koncentrira oko Sovjetskog Saveza. Priznajući sovjetsku vojnu silu i njezine mogućnosti globalnog djelovanja, nastoje se umanjiti ostale značajke sovjetskog razvoja, stalno ističući jaz koji postoji između ekonomskog, tehnološkog i političkog kapaciteta obje zemlje.

Poštujući vojno-strategijske realnosti, a osobito nuklearni paritet, Brzezinski ipak smatra da ispod tog velikog odnosa uzajamnog straha postoji dosta prostora za razvijanje američko-sovjetskih odnosa i dalje u znaku takmičenja i suradnje. Ali to nikako ne znači da bi ti odnosi trebali imati neki primat u američkoj političkoj strategiji. Pridajući važnost tradicionalnim saveznicima, kao i potrebama američkog djelovanja na nekim novim prostorima, htjelo se potvrditi da takva platforma nije samo izraz stanovitog konceptijskog razmišljanja, već da je sastavni dio promišljenog djelovanja nove predsjedničke ekipe.³

Sovjetska strana, koja je u nizu prilika pokazala da joj je posebno stalo do održavanja i stalnog razvijanja odnosa na vrhu, vrlo je oprezno pratila američke poteze, nastojeći održati postignuti nivo suradnje. U sovjetskoj

3

Detaljnije: R. Vukadinović, *Konceptijski okviri nove američke vanjskopolitičke strategije*, Politička misao br. 1. str. 77—95.

politici postizanje statusa super države i razvijanje odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama na toj osnovici davalo je značajnu težinu, kako u međunarodnim tako isto i u domaćim okvirima. U dugogodišnjoj sovjetskoj aktivnosti stalno je bila prisutna težnja da se izbije u vrh svjetske politike i da se dobije priznanje druge strane o tom novom statusu. Stoga je i pokušaj američkog napuštanja takvog tretiranja Sovjetskog Saveza, očitovan akcijama nove administracije, izazvao pojačanu uznemirenost u Sovjetskom Savezu i zabrinutost za daljnji razvoj odnosa. U nizu sovjetskih službenih i poluslužbenih komentara tvrdi se da su američko-sovjetski odnosi temelj razvoja današnjeg svijeta i da zbog specifičnosti dviju država i snage kojom one raspolazu svijet može očekivati mirniju sutrašnjicu samo ukoliko njihovi odnosi teku normalno.⁴

Ostavljajući stalno otvorene mogućnosti za realizaciju dobrih (ili bar na prijašnjoj razini) odnosa sa Sjedinjenim Državama, sovjetsko rukovodstvo nije dramaliziralo pojedine situacije: bilo iz bilateralne domene ili pak iz međunarodnih odnosa. Uvjereni u važnost odnosa na vrhu kao i potrebe američko-sovjetskog koordiniranog djelovanja, sovjetski rukovodioci ostavljali su uvijek otvoren prostor za uspostavljanje kontakata koji bi ponovno trebali vratiti odnose između SAD i SSSR na tokove razvijene suradnje. Jednostrano američko djelovanje na Bliskom istoku, američki planovi o daljnjem podizanju spirale naoružanja, te velika kampanja o ljudskim pravima, unatoč sovjetskih suprotstavljanja, nikada nisu izazvali takve reakcije koje bi kategorički onemogućile američko-sovjetske dogovore ili zajedničko rješavanje problema.

Već te različite polazne pozicije pokazale su da u novim uvjetima obje strane imaju i sasvim drukčije percepcije onoga što ometa razvoj američko-sovjetskih odnosa.

Po američkim mišljenjima uzroci pogoršanja američko-sovjetskih odnosa vezani su uz:

- širenje sovjetskih utjecaja u Africi (bilo pomaganjem kubanskih akcija ili direktnim prisustvom sovjetskih savjetnika);
- jačanje sovjetskog strategijskog oružja kao i povećavanje sovjetskih vojnih snaga u Evropi;
- odlučno suzbijanje disidentskih akcija u SSSR-u kao i neke incidente u kojima su bili umiješani i američki građani.

Sovjetske ocjene tekućeg stanja odnosa, a posebno nakon dolaska Cartera na predsjednički položaj, odnose se na:

- tvrdnje da SAD svim silama nastoje umanjiti značenje američko-sovjetskih odnosa u ukupnom spletu svoje akcije;
- američku nezainteresiranost za postizanje konkretnih rezultata u pregovorima o kontroli naoružanja (SALT, MBFR, zabrana nuklearnih eksplozija i Indijski ocean);

4

Vrlo preciznu analizu sadašnjeg trenutka američko-sovjetskih odnosa dao je direktor moskovskog instituta SAD i Kanade prof. Georgij Arbatov: *International Herald Tribune*, November 11—12, 1978.

— jednostrane poteze kojima se teži bilo oslabiti sovjetske političke pozicije (Camp David) ili otežati sovjetsko djelovanje (jednostrano korištenje NR Kine);

— kritiku svih onih poteza administracije koji su u velikoj mjeri pridonijeli smanjivanju američko-sovjetske ekonomske suradnje;

— suprotstavljanje američkim pokušajima da se ljudska prava istaknu kao izgovor za miješanje u unutrašnja pitanja sovjetskog razvoja.

Ako se pak traže oni faktori koji su utjecali na takvo stanje odnosa, tada je ponovno evidentno da se radi o spletu unutrašnjih i međunarodnih činilaca, od kojih svaki u pojedinoj fazi pridonosi stvaranju teškoća u odnosima i smanjenju mogućnosti koordiniranog djelovanja.

Uz sve razlike koje razdvajaju SAD i SSSR kao vodeće predstavnike dva suprotna sistema razvoja, tradicije odnosa, međunarodne aktivnosti i vanjske faktore, ne treba nikako zaboraviti ni djelovanje unutrašnjih snaga koje u svakoj zemlji imaju također mogućnosti izražavanja svojih stavova. U tim okvirima ni detant nije nikada bio jedinstveno prihvaćen, niti je za obje zemlje u cjelini imao identično značenje. Za američku stranu detant je trebao značiti prije svega zadržavanje odnosa na postojećim linijama i nepokretanje ili nestupanje u situacije koje bi mogle izmijeniti ukupni odnos.⁵ U tom kontekstu proširenju sovjetskih interesa za neka nova područja, kao i nastojanja SSSR-a za modernizacijom svog naoružanja, automatski su shvaćeni kao kršenja detanta.

Za sovjetsku interpretaciju karakteristično je da ona shvaća detant kao popuštanje napetosti na načelima miroljubive koegzistencije, što znači da se teži razvijanju novih odnosa na kojima bi se moglo prije svega uspješno ekonomski surađivati.⁶ Međutim, ni sovjetska shvaćanja koegzistencije, a isto tako ni detant nisu postavljeni kao oblik konzerviranja postojećih odnosa ili zabrana pružanja pomoći nekim zemljama ili pokretima u borbi za njihovu nacionalnu slobodu. No s druge strane zapadna kampanja oko ljudskih prava automatski je proglašena miješanjem u unutrašnja pitanja Sovjetskog Saveza i drugih istočnoevropskih zemalja, te je kao takva u suprotnosti s politikom detanta.⁷

U američkom mehanizmu donošenja političkih odluka struje koje se zalažu za nov pristup Sovjetskom Savezu razočarane su rezultatima i karakterom detanta. Jedan dio takvih kritičara Kissingerove politike smatra

5

Dio američkih interpretacija detanta i pristupa detantu može se naći u radovima niza istaknutih politologa od kojih ovdje navodimo: H. Korbela, *Détente in Europe: Real or Imaginary*, New York 1972. G. Bello, *The Diplomacy of Détente*, London 1977. *Détente and Defense: A Reader* (ed. by R. J. Pranger), Washington 1976.

6

Govoreći u Tulu o problemima detanta, odnosno popuštanja, Brežnjev je između ostalog istakao: »Popuštanje — to je prije svega prevladavanje hladnog rata, prelazak na normalne ravnopravne odnose među državama. Popuštanje, to je spremnost likvidiranja nesuglasja i sporova ne silom ili prijetnjama, već mirnim sredstvima pomoću pregovora«, *Trybuna Ludu*, 19. 1. 1977.

7

Vidi na pr. P. T. Poflesnyj, *Bor'ba vokrug perspektiv razrjadjki SŠA* 1978. br. 9, str. 53—62.

da je detant bio na stanovit način »podmetnut« Americi i da su sovjetske konkretne akcije pokazale da se ta zemlja njega nije ni namjeravala pridržavati. U tom sklopu nabrajaju se tzv. povrede detanta kojima se čak nastoji pokazati kako je sovjetska strana navodno kršila i odredbe SALT-a I i dokumenta iz Helsinkija. S druge strane, oporavljanje Amerike nakon Vijetnama i nastojanja da se vrati povjerenje u nju kao snažnog predvodnika zapadnog svijeta također pridonose nastojanja da se smanji značenje detanta. Praktične akcije koje se kreću oko američko-sovjetskih odnosa otvaraju nov prostor za konfrontiranje izvršnih i zakonodavnih organa. Na kraju ne treba zaboraviti da su vjerojatno i skromni rezultati na području razvijanja ekonomskih odnosa također pridonijeli tome da se danas u SAD i detant i američko-sovjetski odnosi, kao glavni njegov dio, drukčije promatraju.⁸

U Sovjetskom Savezu, iako o tome nema nekih čvršćih potvrda, jasno je da niti detant niti američko-sovjetski odnosi, nisu bili prihvaćeni jednostavno i bez ikakvih primjedbi. Sigurno je da većina svih sovjetskih struktura vidi u smirivanju međunarodne napetosti povoljnu priliku za razvijanje vlastitih snaga i osobito podizanje životnog standarda, ali ne treba zaboraviti da je i detant, odnosno njegovi stanoviti aranžmani, više otvorio Sovjetski Savez i Istočnu Evropu; proširio kontakte i, naravno, usporedo s time ojačao strane utjecaje. Stoga je borba za jačanje detanta bila odmah praćena pojačanim ideološkim radom, uz objašnjenje da treba suzbiti sve strane ideologije u samom začetku. Pobornici takvog krutog djelovanja sigurno da su u kolebanjima oko detanta, a posebno u nekim konkretnim akcijama (disidenti), našli elemente koji im omogućavaju, ako ne otvoreno suprotstavljanje, a ono bar neslaganje s tako zacrtanom politikom, koja po njihovim mišljenjima ne donosi neke osobite koristi. To osobito vrijedi za američko-sovjetske odnose, gdje se očekivalo da će veliki privredni poslovi ne samo ojačati detant, već da će omogućiti SSSR-u brže prevladavanje jaza koji ga dijeli od SAD na nizu značajnih područja. No američko uvjetovanje takve suradnje nekim potezima sovjetske strane odmah je u SSSR-u ocijenjeno kao nedopustivo miješanje u unutrašnja pitanja, a umjesto razvijanja sovjetsko-američke ekonomske suradnje SSSR se sve više okreće u pravcu Zapadne Evrope i Japana. Zbog toga je razumljivo da i američko-sovjetski odnosi promatrani u tom kontekstu nisu ni u sovjetskom društvu zadovoljili sve interese i da su pobornici takvog bilateralnog detanta suočeni sa suprotnim mišljenjima o vrijednosti i cijeni postignutih aranžmana. U stalnom naporu da se unatoč svih promjena održi američko-sovjetska bilateralna nije stoga samo zadržana briga za odnos između dvije najveće sile, već je to i obrana zacrtane politike u njezinoj dugoročnoj evokaciji.

8

U američkom političkom vrhu već sada su vidljive grupe koje se zalažu ili su protiv pojačane suradnje sa Sovjetskim Savezom. Uz istaknute protagoniste otvaranja, odnosno nastavljanja detanta, postoje i suprotne snage u Kongresu, Senatu, State Departmentu i u redovima administracije. S druge strane, u američkoj politološkoj literaturi također je moguće identificirati

dvije struje. Jedna od njih zalaže se za daljnje razvijanje i učvršćivanje odnosa između dvije zemlje (G. Kennan, A. Harriman, S. Hoffman, H. Sonnenfeld), dok druga grupa (R. Legvold, W. Rostow, R. Pipes, A. Ulam) traži »ohladaivanje« odnosa i njihovo prizemljenje, čime bi se trebale otvoriti mogućnosti za šire američke inicijative u drugim područjima.

U doba Nixonove administracije američko-sovjetski konkretni aranžmani dosegli su svoj vrhunac. Niz ugovora različitog karaktera i sadržaja postavili su temelje za razvijanje političke, ekonomske, socijalne, kulturne, znanstveno-tehničke, turističke i sportske suradnje. Od pregovora o kontroli strategijskog naoružanja (SALT) pa do planova o ekonomskoj suradnji, zajedničkog svemirskog leta i razmjene turista, trebali su se otvoriti brojni kanali komuniciranja koji bi približili dvije velike zemlje u svim domenima i stalno potpomagali unapređivanje njihovih odnosa.⁹ Međutim, od tih brojnih ugovora i dogovora, unatoč toga što većina od njih i dalje važi, ostalo je u praktičnoj primjeni malo. Opća kretanja u američko-sovjetskim odnosima i promjene u shvaćanjima suradnje uzdrmala su gotovo sve oblike predviđenog djelovanja. Bilo da su zajednička kretanja usporena ili pak samo privremeno zaustavljena, činjenica je da u tekućim uvjetima američko-sovjetski odnosi i veze imaju sasvim drukčije značenje i oblike.

Iako se s američke strane, s najviših mjesta tvrdi da su Sjedinjene Države zainteresirane za stabilizaciju vojnog takmičenja i kretanje u pravcu mogućnosti reguliranja političkog takmičenja,¹⁰ to je svakako znatno manje nego što se predviđalo u doba razvijenog detanta. Sovjetski Savez, sa svoje strane, ističe i dalje potrebu razvijanja svih oblika suradnje, te posebno ukazuje na vojne, političke, ekonomske i sve ostale oblike koje bi trebalo njegovati, bez obzira na pomake do kojih dolazi u shvaćanjima detanta ili u konkretnom postavljanju dvaju super država.

Ako se danas promatraju postojeći okviri, kao i mogući dijapazoni američko-sovjetskih odnosa, moguće ih je podijeliti na tri značajna područja:

- a. vojno-strategijske odnose
- b. politička pitanja
- c. suradnju na ekonomskom, znanstvenom i kulturnom polju

Iako je svako od tih područja relativno samostalno, sva ona zajedno ipak tvore jedinstvenu uzajamnu povezanu cjelinu odnosa koji su međusobno prožimlju i uvjetuju.

9

Opširnije o opsegu i karakteru tih ugovora vidi: R. Vukadinović, *Američko-sovjetski*... op. cit. str. 142—162.

10

M. D. Shulman, *Overview of U.S.-Soviet Relations, Department of State, No. 33* September 1978. str. 3.

II Strategijski dijalog

Vojno-strategijska-pitanja u sklopu američko-sovjetskih odnosa imaju posebnu važnost s obzirom da se upravo na toj golemoj vojno-tehnološkoj sili zasnivaju i mogućnosti postizanja i održavanja statusa super države, što dalje stvara konkretne uvjete za globalno političko djelovanje. U svijetu razvijene tehnike masovnog uništavanja vojna sila je tako postala glavni okvir američko-sovjetskih odnosa i još od šezdesetih godina, kada je SSSR demonstrirao sposobnost dostizanja američkog teritorija svojim raketama, oružje je glavna tema zajedničkih razgovora.

Strategijsko nuklearno oružje, kao središnji oblik ukupne vojne sile super država, nalazi se na vrhu piramide njihovih uzajamnih odnosa i već punih deset godina vode se pregovori¹¹ koji su rezultirali SALT-om 1 i sondiranjem terena za SALT-2. Ako se to vrijeme utrošeno na pregovaranja usporedi s paralelnim razvojem novih vojnih tehnologija i sistema oružja, jasno je da je kreativan ljudski duh, na žalost, brže stvarao nove oblike razornog djelovanja, nego što je na drugoj strani pronalazio putove ograničavanja vojne sile.

Od sastanka u Vladivostoku 1979, na kome su se Brežnjev i Ford dogovorili da krenu u nove pregovore oko sklapanja SALT-a 2, prošlo je pet godina i pregovaranje ulazi u svoju završnu fazu. Ako se ono danas promatra u svjetlu vojnog, političkog ili pak ukupnog bilateralnog razvoja na liniji SSSR-SAD, sigurno je da je karakter SALT-a izmijenjen. Ono što je pred pet godina mogla imati veliko vojno značenje postavlja se sada u drukčijem svjetlu. S druge strane, umjesto SALT-a 2 kao prirodnog nastavka SALT-a 1 i ukupnog razvoja pozitivnih američko-sovjetskih odnosa, u sadašnjem razvoju pregovori oko SALT-a 2 trebali bi, eventualno, dobiti političko značenje na kome bi se mogle tražiti nove osnove američko-sovjetskih odnosa.

Kritičari SALT-a 1 tvrdili su da se njime u biti odnosi ne mijenjaju i da ograničavanje obrambenih raketa i kasnije limitiranje ofenzivnih ne znači i ozbiljan doprinos razoružanju. Za SALT 2, koji se kako se to godinama piše nalazi s 90—95% već pripremljen, to se može još više reći. Tekst sporazuma od oko 60 stranica s nizom tehničkih elaboracija i detalja predviđa definiranje, verifikaciju procedure i sve ostale aspekte dvostranog ugovora na ovom vrlo delikatnom polju. Ako se ukratko žele naznačiti glavni elementi nastojanja za postizanjem SALT-a 2, može se ustvrditi da on:

1. poziva na stanovito smanjivanje utrke u naoružanju otvarajući mogućnosti paritetne kontrole mehanizama za lansiranje strategijskih raketa;
2. limitira broj raketa za lansiranje opskrbljenih MIRV (nezavisno usmjerene rakete s više bojnih glava);

¹¹
Detaljnije o pregovorima SALT vidi:
J. Newhouse, *Cold Dawn, A Story of SALT*,
New York 1973.
Zd. Szczerbowski, *Strategiczny dialog roz-*

brojeniowy SALT; Warszawa 1978.
R. Vukadinović, *Američko-sovjetski strate-*
gijski dijalog, Politička misao 1977. br. 3,
str. 361—373.

3. predviđa sklapanje specijalnog sporazuma o ograničavanju proizvodnje krstarećih raketa.

Nakon postizanja SALT-a 2 faza ograničavanja i kontrole oružja trebala bi se usmjeriti u pravcu novog SALT-a 3, kojim bi se pokušale ograničiti balističke rakete srednjeg dometa (IRBM).¹²

Već iz ove vrlo sumarne prezentacije jasno je da SALT 2 ne rješava neka osnovna pitanja vezana uz razoružanje i da je stoga doprinos dvaju naj-snažnijih država tom procesu skroman. Međutim, najveća važnost takvog sporazuma, uostalom kao i SALT-a 1, leži u njegovom psihološkom značenju. Dvije velike zemlje takvim sporazumima pokazuju svoju spremnost da zajednički djeluju u pravcu očuvanja mira, zadržavajući pri tome svoje osnovne attribute super država.

Iako je odnose s drugom super državom Carterova administracija nastojala potisnuti na niže mjesto, ipak je u svim situacijama isticano da sklapanje novog sporazuma o ograničavanju strategijskog naoružanja leži u američkom interesu i da ga ne treba vezivati uz neka druga područja, gdje se odnosi ne razvijaju u skladu s američkim interesima.

Nepostizanje sporazuma u sadašnjoj fazi razvoja naoružanja kao i postojećih teškoća u realizaciji široko postavljenog detanta moglo bi ozbiljno povećati rušilačke sposobnosti svake od dvije vodeće države, čime bi automatski sigurnost u najširim svjetskim relacijama bila ozbiljno ugrožena.

U širem svjetlu vrijednosti SALT 2 može se promatrati kao:

— izraz shvaćanja dvije super države da je na osnovu nuklearnog pariteta i uz pomoć striktno kontrole moguće stabilizirati vojno takmičenje i proširiti krug važećih pravila;

— takvo limitiranje, čak i bez obzira na pokušaje automatskog povećavanja vojnih izdataka na drugim poljima, ipak bi moglo imati i svog stanovitog financijskog efekta;

— u sadašnjoj fazi poremećenih tokova američko-sovjetskog bilateralnog detanta postizanje sporazuma i njegova ratifikacija svjedočila bi o spremnosti da se preko tog instrumenta ide i dalje u proširivanje suradnje, kako na vojno-strategijskom, tako i na ostalim područjima uzajamnih odnosa.

Na sastanku Političko-savjetodavnog komiteta Varšavskog ugovora u Moskvi 1978. šefovi država članica te organizacije istakli su potrebu sklapanja SALT-a 2, koji bi morao biti utemeljen na komuniqueu iz Vladivostoka s razgovora Forda i Brežnjeva. Članice Varšavskog ugovora izjasnile su se za sklapanje novih daljnjih sporazuma koji bi pridonijeli kontroli i smanjenju naoružanja. Zanimljivo je da se, istodobno, spominje i potreba uključivanja u te pregovore »ostalih nuklearnih sila«.¹³ S obzirom na sovjetske dosadašnje stavove nema nikakvih osnova sumnjati u mogućnost ratifikacije SALT-a 2 sa sovjetske strane.

U Sjedinjenim Državama, međutim, SALT 2 je u središtu pozornosti i

12

International Herald Tribune, December 8, 1978.

13

Polityka, Warszawa 9. 12. 1978. str. 11.

već odavno izaziva suprotne komentare i ocjene. Po nekim mišljenjima sporazum bi mogao ograničiti, odnosno oslabiti američku vojnu silu, čime bi navodno ukupne američke pozicije bile bitno uzdrmane. Konzervativniji karakter sadašnjeg Senata, kako to pišu američki komentatori, upravo na toj osnovici stvarat će Carteru teškoće, to se čini da će u sklopu brojnih neočekivanih poteza koje je administracija vukla (Bliski istok, normalizacija s Kinom) biti teško postići potrebnu dvotrećinsku većinu, neophodnu za ratifikaciju SALT-a 2.

Uz te teškoće, na koje nailazi administracija u krugu razvijene političke opozicije, ne treba zaboraviti da je u Sjedinjenim Državama pokrenuta široka kampanja u kojoj se određeni krugovi bore za postizanje što veće cijene u slučaju realizacije SALT-a 2. Na taj simbol američko-sovjetskog strategijskog dogovaranja već sada se nadovezalo nekoliko novih zahtjeva za proizvodnju oružja. Obnavljajući daljnju rundu pregovora, Carter je naredio proizvodnju dijelova za neutronsko oružje. Zatim je pokrenuta velika akcija u kojoj se traži proizvodnja nove mobilne rakete MX, da bi se isto tako u vojnim i političkim krugovima Sjedinjenih Država razbuktala propaganda o navodnim prednostima koje Sovjetski Savez ima u pogledu organizacije i razgranatosti svog sistema civilne zaštite. To je odmah i povod da se traže dvije milijarde dolara kao dodatna sredstva vojnog budžeta za izradu adekvatnog sistema civilne zaštite u SAD.

Svi ti zahtjevi, koji imaju jasno istaknute aktere i vrlo konkretne ciljeve koji se žele ostvariti, trebali bi zadovoljiti u prvom redu one snage koje se u američkom političkom sistemu nalaze u vojno-industrijskom kompleksu ili lete u jatu »jastrebova«. Njihovi zadovoljeni financijski ili pak politički interesi trebali bi međutim administraciji dati odriješene ruke u pogledu SALT-a 2, a vjerojatno i u širim okvirima samostalnijeg djelovanja.

No, osim tih konkretnih zahtjeva polaganano započinje i jedna nova debata koja u drugom svjetlu postavlja ne samo SALT, već i mnoge druge vojno-strategijske i političke probleme.

— Utjecaj vojno-tehnoloških inovacija na diskusije koje se sada odvijaju u raznim američkim političkim centrima analiziranja i odlučivanja veže se uz značajne nove argumente, koji se obilno koriste u prezentiranju, elemenata,¹⁴ koji će navodno opteretiti američko-sovjetske strategijske odnose, a eventualno i mogućnosti održavanja mira u novim uvjetima. Po nekim američkim procjenama slijedećih godina nastupit će značajan preokret u odnosima između dvije super sile, što je vezano uz činjenicu da se Sovjetski Savez u pogledu točnosti lansiranja raketa približuje Sjedinjenim Državama.¹⁵ Naravno, to sovjetsko približavanje SAD može se promatrati i u kontekstu općeg ubrzanog tehnološkog razvoja, koji je omogućio da Sjedinjene Američke Države, također, stalno povećavaju točnost svojih interkontinentalnih balističkih raketa (ICBM).

Sredina osamdesetih godina uzima se kao orijentaciono razdoblje u

14
Strategic Survey 1977, London 1978. str.
7—8.

15
D. Shapley, *Technology Creep and the
Arms Race: ICBM Problem a Sleeper*,
Science, Vol. 201, 22 September 1978, str
1102.

kom bi Sovjetski Savez mogao ovladati takvim preciznim raketama da bi mogao u prvom udaru uništiti oko 90% američkih raketa u njihovim silosima na zemlji. Otuda se na američkoj strani izvlači zaključak da bi sovjetsko rukovodstvo, ako bi bilo sigurno u toliki stupanj uspješnosti svog napada, moglo stvarno poduzeti prvi udar i na taj način eliminirati glavnog suparnika.¹⁶

Međutim, ako je točno da se Sjedinjene Države nalaze, ili se znatno približavaju takvom stanju u kom su, zahvaljujući preciznosti svojih raketa, u stanju uništiti sovjetske rakete u njihovim silosima, pitanje je ne utječe li ta činjenica na ubrzanu sovjetsku težnju za dostizanjem paritetnog odnosa i u tom vrlo značajnom kvalitetnom pogledu. Službena američka doktrina jasno ističe da SAD neće prve udariti svojim interkontinentalnim balističkim raketama, već da je njihova svrha prije svega u tome da odvrte u slučaju nanošenja sovjetskog udarca Americi.¹⁷ U tom američkom odgovoru uz sačuvane ICBM sudjelovale bi podmornice naoružane raketama i stratejski bombarderi naoružani nuklearnim projektilima i bombama. Mogućnost zadavanja masovnog udarca po sovjetskom teritoriju i nakon dobijanja prvog udarca, bila bi dovoljna prijetnja potencijalnom prvom napadaču, koja bi ga trebala odvratiti od napada.

Doktrina te vrste zasniva se u prvom redu na zastrašivanju protivnika, koji je točno upoznat s odnosom snaga i s mjerama koje druga strana može poduzeti u slučaju da bude napadnuta. Suština takvog postavljanja je zastrašivanje, a ne mogućnost vođenja nuklearnog rata, a pogotovo ne eventualne pobjede u ratnom sukobu.¹⁸ Ako se doktrina zastrašivanja promatra u širem kontekstu, tada je evidentno da je ona zapravo polazila od vrlo jednostavnih odnosa između nuklearnog oružja i sudbine svijeta. U tom smislu nuklearno oružje ističe se kao vrlo razorno, njegova upotreba izazvala bi nesagledive posljedice, a stvarna primjena nuklearnog oružja na jednoj i na drugoj strani dovela bi do uništenja (potpunog ili najvećim dijelom) moderne civilizacije. Stoga doktrina zastrašivanja nije predviđala nikakve mogućnosti vođenja ratnog sukoba, niti stupnjevanje eventualne pobjede.

Polovinom sedamdesetih godina u nekim izjavama Jamesa Schlesingera najavljena je potreba stvaranja mogućnosti za unošenje nekih novih elemenata u američku vojnu doktrinu. Uz najavu mogućnosti provođenja masovnog udara istaknuti su i tzv. »counterforce« udari, što je značilo da bi u određenim situacijama vojne snage SAD, tj. njihove ICBM, trebale računati s mogućnosti da budu lansirane direktno protiv sovjetskih ICBM.¹⁹ Najave

16

Ibid.

17

United States Military Posture for FY 1979. by General G. S. Brown, Washington 1978, str. 6.

18

Detaljnije o stratejskim koncepcijama vođenja nuklearnog rata vidi: J. Lider, *On the nature of War*, London 1978, str. 346—350.

19

U izvještaju tadašnjeg američkog ministra obrane Schlessingera izložena je varijanta nove koncepcije protiv sile (counterforce), a osim toga iznesena je i mogućnost da SAD preuzmu inicijativu u tzv. selektivnoj primjeni mini nuklearnog oružja na evropskom ratištu. Secretary of Defense J. Schlessinger, Annual Defense Department Report FY 1976, Washington 1975.

L. E. Davis, *Limited Nuclear Options No*

tih novih mogućnosti nisu međutim bile samo odraz shvaćanja dosta ratobornog Schlesingera, već su u velikoj mjeri bile izraz postojećih sposobnosti, koje su SAD dobile na polju strategijskog naoružanja.

Sa sovjetske strane tvrdi se da je zadaća postojanja sovjetskog nuklearnog oružja u tome da se odbije mogućnost napada sovjetskog teritorija i teritorija njegovih saveznika.²⁰ Iz toga je, također, očigledno da nema ni govora o tome da bi se na bazi postojanja moćnih ICBM pomišljalo na nanošenje prvog udara i dobijanje tzv. prednosti koje otuda proizlaze.²¹

Promatrači razvoja odnosa na polju strategijskog naoružanja, ističući ove formalne okvire doktrina jedne i druge strane, skreću ipak pozornost na činjenicu da je u doba dok se vodio velikim strategijsko-diplomatski dijalog oko ABM, podmornica, bombardera i samih ICBM, moderni tehnološki razvoj išao golemim koracima naprijed i to prvenstveno na polju kvalitativnih inovacija. Otuda se čak zaključuje da ta modernizacija, koja je praktički nezaustavljiva, a s druge strane višestrana, može umjesto stabilizacije dovesti do poremećaja u međunarodnim odnosima. Kad bi se prihvatila ta teza, sve bi tvrdnje optimistički orijentiranih promatrača međunarodnih odnosa o tome da moćne rakete opskrbljene nuklearnim bojivim glavama zbog svoje razorne moći jamče mir i sigurnost u dugoročnim relacijama trebale biti promatrane u sasvim drugom kontekstu. Jer, jasno je da zastrašivanje koje je zasnovano na uvjerenju da ni jedna strana ne može dobiti nikakve posebne prednosti istog časa pada ako jedna država shvati da postoje mogućnosti nanošenja uspješnog masovnog prvog udara po glavnim protivničkim sredstvima sile.

Na ovom mjestu vrijedno je podsjetiti da i u pogledu distribucije strategijskog naoružanja, postoji približna asimetrija. Sovjetski Savez je većinu svog strategijskog arsenala postavio u obliku ICBM (oko 70%), dok Sjedinjene Države imaju tek oko 30% strategijskih snaga u obliku ICBM, a ostale su podijeljene na rakete na podmornicama i strategijske bombardere.²² Već iz toga je sasvim evidentna opasnost koja bi u novim uvjetima mogla zaprijetiti jednoj, odnosno drugoj super državi.

Vjerojatno imajući na umu tu asimetriju, profesor Brzezinski je prilično optimistički govorio o mogućnostima vođenja nuklearnog sukoba i eventualnim žrtvama. Po Brzezinskom u slučaju nuklearnog udara u svjetskim

Need for New Strategy, Survival, Jan/Feb 1975.

20
Istaknuti sovjetski stručnjak za pitanja razoružanja Milštejn analizirajući doktrinu zastrašivanja piše između ostaloga: »Naravno, koncept nuklearnog zastrašivanja, koji podrazumijeva postojanje gigantskih nuklearnih snaga sposobnih da izvrše »sigurno uništavanje« nije idealno rješenje problema mira i izbjegavanja nuklearnog konflikta. Ali pitanje je kako možemo ići dalje...« Rješenje koje Milstein vidi je u razvijanju procesa detanta, koji je izraz postojećeg strategijskog pariteta i na čijoj osnovi se može tražiti mogućnosti za

mijenjanje postojećeg stanja.

M. A. Milstein, L. S. Semeiko, *Problems of the Inadmissibility of Nuclear Conflict*, International Studies Quarterly, March 1976. str. 98.

21

Vidi npr. radove sovjetskih autora:

V. V. Larionov, *Diskusija vokrug »jedernogo poroga«*, SŠA 1978, br. 7, str. 17—28.

M. A. Milštejn, *Na opasnim prekretnice: o nekotoryh tendencijah sovremennoj voennoj politiki Vašingtona*, SŠA 1978, br. 10, str. 3—13.

22

P. Warnke, *SALT: Its Contribution to U.S. Security and World Peace*, The Department of State, No. 27, August 1978, str. 5.

relacijama stradalo bi tek oko 10% stanovništva, što ako se poveže s izjavama Schlesingera o potrebi vođenja nuklearnog rata, kao i sa sadašnjim nastojanjima za izmjenom doktrine, jasno pokazuje glavne okvire tog novog razmišljanja.

Objektivna je, međutim, činjenica da je vojno-tehnološki razvoj posljednjih godina išao daleko bržim koracima nego napori za smanjenjem strategijskog oružja. S druge strane, ako se promatra SALT, može ga se u sadašnjim fazama okarakterizirati kao težnju za kvantitativnim smanjivanjem i kontrolom strategijskog oružja, dok modernizacija vojne tehnologije ide u pravcu mijenjanja kvalitete. Stoga bi čitav proces pregovaranja plastički izraženo imao horizontalan karakter, dok se u vertikalnim linijama podižu novi kvalitativni elementi, koji dalje mogu destabilizirati tu horizontalnu prividno smirenu situaciju.

Nakon rješavanja pitanja vezanih uz lansiranje raketa, njihov pogon kao i mogućnost postavljanja većeg broja bojnih glava (MIR V), osnovni pravac tehnoloških inovacija usmjeren je na pitanja točnosti. Točnost raketa, tzv. CEP, mjeri se po krugu u kome se nalazi cilj, a smatra se da bi taj krug trebalo pogoditi 50% bojnih glava. Ako su prve američke rakete imale CEP čak 5 milja, u najnovijim raketama on je smanjen na svega 750 stopa.²³ Iako nema točnih pokazatelja, smatra se da se CEP za sovjetske rakete nalazi negdje između 1200 i 600 stopa.²⁴ U američkim krugovima s posebnom pozornošću prati se sovjetska raketa SS-18 kao i generacije raketa koje dolaze, za koje se vjeruje da će biti još preciznije.

U nanošenju masovnog udara i u isključivoj funkciji zastrašivanja protivnika točnost rakete nije toliko važna, jer su njezina razaranja svakako velika. No ako se raketno-nuklearnim oružjem nastoji voditi rat, odnosno protivniku nanijeti prvi udar time da mu se na zemlji unište ICBM, jasno je da je preciznost neophodna. Ukoliko postoji CEP od 500—50 stopa,* američki stručnjaci za naoružanje smatraju da je nemoguće, bez obzira na kvalitet silosa, pomišljati na očuvanje. U tom slučaju moglo bi se govoriti o tzv. apsolutnoj točnosti, što praktički znači da bi mogućnost uništavanja postavljenog cilja bila također apsolutna.

Ako se pak traže razlozi koji su utjecali na ovaj novi trend, moguće je naznačiti nekoliko značajnih faktora.

- novi znanstveni pronalasci i njihovo korištenje;
- stalna podrška vojnih faktora svim tehnološkim inovacijama;
- relativno niska cijena takvih kvalitativnih poboljšanja.

1. U skupinu znanstvenih pronalazaka koji su omogućili mijenjanje i povećanje preciznosti može se ubrojiti niz značajnih pronalazaka i usavršavanja koja su obje super države stalnim radom unosile u svoj raketni arsenal. Iako o sovjetskim inovacijama nema toliko podataka, činjenica je da sovjetski praktični rezultati dokazuju da je taj trend morao biti identičan ili vrlo sličan, te da su isti elementi, kao i u Sjedinjenim Državama, utjecali

23
D. Shapley, *Technology Creep*... op. cit.
str. 1102.

24
The Christian Science Monitor, March 29,
1978.

* 1 stopa = 30,47 cm

na poboljšanje preciznosti sovjetskih raketa i postupno usavršavanje programa njihove eventualne upotrebe.

Autori koji se detaljnije bave tim pitanjima ističu čak šest područja na kojima su inovacije utjecale na preciznost ICBM. Tu je u prvom redu ubrzani razvoj elektronike, zatim povećane mogućnosti preciznog navođenja i kontrole, poznavanje graviteta, geodezije i globalnih pozicija, razvoj sensora, modernizacija raketnih motora i na kraju uvođenje nekih novih, kvalitetnijih materijala od kojih su građene rakete.²⁵ Zanimljivo je da je među tim elementima jedan dio inovacija striktno vezan uz istraživačke institute koji se bave vojnom proizvodnjom, ali postoje isto tako i stanoviti pronalasci koji su iz tzv. civilne sfere jednostavno preneseni u raketne programe.

2. Vojni činovi u obje super države bili su i ostali zainteresirani da se njihova raketno-nuklearna zaostajanja svim mogućim sredstvima kompenziraju. Sovjetski Savez, za koji se ističe da je tehnološki slabiji i da mu je teže održavati stalnu utakmicu s industrijski razvijenijim Sjedinjenim Državama, nastojao je nadoknaditi svoje zaostajanje u preciznosti raketa povećanom sposobnosti nošenja nuklearnog tereta. Samim tim nadoknadena je američka prednost u pogledu preciznosti, a tehnologija u Sovjetskom Savezu omogućava da se postupno u skladu s trendovima razvoja ide eventualno na smanjivanje raketa, usporedo na postizanje njihove veće točnosti.

Shvaćajući značenje nuklearnog oružja i mjesto koje u tom sklopu imaju rakete, vojni krugovi u obje super države zainteresirani su za stalnu modernizaciju strategijskog oružja.²⁶ Eventualno postizanje horizontalnih dogovora, tj. kvantitativnog smanjivanja ili limitiranja postojećih raketa nosača, nikako ne može utjecati na težnje da se izgrade još modernije rakete: to znači u prvom redu kvalitetnije i preciznije.

A kako čitava strategija globalnog djelovanja obje super države u velikoj mjeri počiva na održavanju vojne sile, razumljivo je da ne postoje veće zapreke s političke strane takvom razvoju, koji u očima političara ima i političke i vojno-strategijske vrijednosti.

3. Osobito je značajno da za razliku od započinjanja proizvodnje velikih novih sistema oružja, koji automatski traže izdvajanje golcmih financijskih sredstava, unapređivanje kvalitete postojećeg raketno-nuklearnog oružja iziskuje relativno vrlo skromna sredstva.²⁷ Jednom postignuti stupanj raketnog naoružanja progutao je najveći dio troškova, tako da se sve inovacije vrše na osnovu postojećih instrumenata sile. Umjesto uključivanja niza instituta, proizvođača i dobavljača opreme, kvalitativna unapređivanja na

25

D. Shapley, *Technology Creep*... op. cit. str. 1103—1105.

26

Obrazlažući novi vojni budžet, šef američkog zajedničkog štaba general Brown podržao je SALT, ali uz traženje da se omogući slobodno korištenje tehnoloških inovacija i daljnja istraživanja na polju nuklearno strategijske tehnologije. To bi trebalo omogućiti da se nadoknadi tzv. ame-

ričko zaostajanje u pogledu megatonaže i nekih aspekata strategijske obrane, gdje SSSR ima prednost.

United States Military Posture... op. cit. str. 6.

27

Radovi na usavršavanju rakete Minuteman, odnosno smanjivanje CEP na 750 stopa zahtijevali su »samo« 4 milijuna dolara. D. Shapley, *Technological Creep*... 1105.

području preciznosti su po opsegu znatno manja, zahtijevaju manje snaga i manje sredstava.

Upravo bi ta činjenica u velikoj mjeri mogla utjecati na brojne ekonomske i političke karakteristike procesa naoružanja, osobito ako se radi o super državama. Jer, ako je jednom uspostavljen određen paritet naoružanja (definiran, verificiran i kontroliran npr. SALT-ovima), tada se uz stanovita unapređivanja postojećih ili pak izgradnju nekih drugih sistema oružja (Bombarder B-1, neutronska bomba, Trident) na najvažnijem području održanja pariteta — stratejskom oružju ne očekuju kvantitativne izmjene, koje bi u većoj mjeri opteretile vojni budžet. Sredstva se traže za inovacije koje će, međutim, ipak biti u suštini znatno jeftinije od stalnog gomilanja kvantuma raketa.

S druge strane, razumljivo je da taj razvoj ne može biti stavljen pod kontrolu i da su u pravu svi oni analitičari međunarodnih odnosa i vojni stratezi koji su već pred nekoliko godina počeli tvrditi da bi, ukoliko se u ovoj fazi ne poduzmu radikalne mjere kontrole naoružanja, odnosno razoružanja, osamdesetih godina to moglo postati potpuno neostvarivo. Stabilizirani paritetni odnosi na polju broja raketa, pa čak možda i nuklearnih bojevih glava u ovim novim relacijama kada se u prvi plan počinje postavljati kvalitet oružja, imaju sasvim drugo značenje.

Taj novi proces mijenjanja značenja nuklearne vojne sile ne samo da će podržati vojne snage i političari, već bi ga bilo nemoguće zaustaviti, odnosno precizno kontrolirati čak kada bi se i htjelo. Tek punom zabranom vršenja proba nuklearnog oružja i nakon toga likvidiranjem nuklearnog oružja, što je u sadašnjim uvjetima teško i zamisliti, mogao bi se spriječiti takav razvoj.

S druge strane, ukoliko se s takvim razvojem nastavi, sigurno je da će se najprije tražiti izmjene vojne doktrine u kojima će se početi sve više kalkilirati s mogućnosti vođenja nuklearnog sukoba i korištenjem prednosti, koje bi u tim uvjetima imao prvi udarac.²⁸ Stabilizirani kvantum otvorio bi prostor za jeftinije inovacije, što bi dalje moglo značiti da se vojni budžeti usmjeravaju na neka druga oružja, ili pak da dolazi do prestrukturiranja ukupnih budžeta super država.

Naravno, sve izneseno dio je trenda koji je u početnom toku i čiji je daljnji razvoj još teško naznačiti; teško je uočiti koje sve objektivne i subjektivne snage će na njega utjecati i kakve sve vojno-stratejske, ekonomske pa i socijalno-političke posljedice mogu otuda proizaći.

Rješenja tih problema nemoguće je tražiti samo u okvirima SALT-a, osobito onako kako se ti pregovori sada vode i koliko vremena zahtijevaju da bi se postigao makar minimalan napredak. Analitičari sadašnjeg vojno-stratejskog razvoja u pokušaju naznake daljnjeg razvoja trendova u svojim diskusijama kreću se oko ideje vraćanja antiraketnom sistemu ABM, koji bi trebao pomoći da se djelotvornom antiraketnom mrežom pa-

28

Sovjetski analitičari upozoravaju na ozbiljnost trenutka i ukazuju da ukoliko se krene pravcem daljnjih tehnoloških inovacija u pitanje može doći i vodenje SALT-a, a

isto tako i mir u svijetu. M. A. Milstejn, *Na opasnom prekretnice...* op. cit. str. 12—13.

rira preciznim protivničkim raketama. Jedan drugi dio autora ističe potrebu stvaranja mobilnog raketnog sistema koji bi se sastojao od mreže cijevi — silosa čak 5000 — u koje bi se uložilo 250 mobilnih američkih ICBM. Kako sovjetska strana ne bi znala gdje se one nalaze s obzirom da bi se rakete stalno prebacivale bilo bi joj neophodno da u želji za maksimalnom preciznosti uništenja pokriva svih 5000 potencijalnih silosa, što je naravno preskupa investicija, i bilo bi je teško ostvariti.²⁹ Američke zračne snage, koje inače raspolažu strategijskim raketama, predviđaju da bi takva »apsolutna zaštita« od »apsolutno preciznih raketa« trebala koštati između 22—23 milijarde dolara.³⁰

No administracija još uvijek vjeruje da bi se u okviru novog SALTA-3 mogle uvrstiti i odredbe po kojima bi se ograničilo razvijanje novih vrsta raketa i kvalitativna unapređenja u smislu onoga što je bilo predloženo prilikom moskovskih razgovora u ožujku 1977. godine. Drugo je naravno pitanje kada i u kolikom stupnju bi prijedlozi takve vrste mogli doći i da li bi mogli pratiti procese tehnoloških inovacija koji su već daleko odmakli.

Činjenica da se pregovori o strategijskom oružju sada nalaze u potpuno novom svjetlu ipak ne umanjuje njihove značenje.³¹ S obzirom na ulogu te vrste oružja pregovori o njima nalaze se na vrhu američko-sovjetske piramide odnosa, dok su svi ostali pokušaji ograničavanja kontrole naoružanja na nižem stupnju, iako su u biti najtješnje povezani sa SALT-om.

Serijom američko-sovjetskih pregovora nastoji se također, pronaći mogućnosti za zajedničko djelovanje u pravcu ograničavanja ili kontrole oružja. *Pregovori o zabrani nuklearnih eksplozija* trilateralnog su karaktera i uz SAD i SSSR u njima sudjeluje i Velika Britanija. Dugogodišnja aktivnost ovog tijela nije, naravno, u skladu s postignutim rezultatima, iako se obje države javno izjašnjavaju za prestanak nuklearnih eksplozija.³² Sovjetski Savez se složio da ne obavlja nuklearne eksplozije u mirne svrhe i u nizu prilika pozvao je sve ostale nuklearne države da prekinu s probama i

29

Analizirajući mogućnosti izgradnje američkog sistema mobilnih raketa MX stručnjaci Londonskog instituta za strategijske studije pišu da bi to omogućilo Sjedinjenim Državama postizanje potencijala prvog udara u kome bi 90% sovjetskih zemaljskih raketa bilo uništeno. Ističući točnost i količinu bojnih glava, grupa stručnjaka s MIT, predvođena Kostom Tsipisom, piše da bi to dalo Sjedinjenim Državama mogućnost nanošenja prvog udara, koju u sadašnje vrijeme SSSR ne posjeduje. *Strategic Survey 1977*, London 1978, str. 116.

A. Callahan, B. Feld, E. Hadjimichael, K. Tsipis, *The MX Missile and Arms Control Impact Statement*, Massachusetts 1978, str. 20.

30

D. Shapley, *Technology Creep and the Arms Race: A World of Absolute Accuracy*, Science, Vol. 201, 29. September 1978 str. 1192—1194.

31

Ocjenjujući vrijednost dosadašnjeg rada u okviru SALT-a, Paul Warnke je ukazao na njihovo značenje kao na:

- proces koji traje i koji se poštuje
- koji se može tehničkim sredstvima verificirati
- koji je točno preciziran sporazumom
- koji se razvija bez obzira na sva kolebanja do kojih dolazi u američko-sovjetskim odnosima.

P. Warnke, *SALT Two — The Home Stretch*, The Department of State, Current Policy, No. 31, September 1978, str. 4—6.

32

M. D. Shulman, *Overview of U.S.—Soviet Relations ... op. cit. str. 4.*

proizvodnjom nuklearnog oružja. Međutim, i ovdje zbog opće klime nepovjerenja ostaju otvorena pitanja sistema verifikacije, što međutim ne likvidira, već samo prolongira, djelovanje tog trilateralnog foruma.

Pregovori o uzajamnom balansiranoj smanjivanju vojnih snaga u Središnjoj Evropi (MBFR), iako nisu isključivo američko-sovjetski, jasno je da stoje u najtješnjoj ovisnosti o razvoju odnosa između dvije vodeće snage, koje stoje na čelu suprotstavljenih vojno-političkih koalicija.³³ Smanjivanje snage u tom značajnom dijelu Evrope dio je stalnih nastojanja da se na liniji direktnog sučeljavanja Istoka i Zapada smanje vojni efektivni i da se na taj način pridonese vojnom i političkom popuštanju. Pregovori koji se vode već punih pet godina, zbog općeg stanja detanta, a posebno američko-sovjetske bilaterale, nisu se pomakli s mjesta. Svaka pregovaračka strana iznijela je po nekoliko svojih prijedloga i kontraprijedloga, međutim još uvijek nema slaganja o stvarnom stanju vojnih snaga koje bi trebalo smanjivati. Razumljivo da to neslaganje oko kvantuma vojne sile jasno potvrđuje da u sadašnjoj fazi nema čvrste političke volje da se postigne neki ozbiljniji napredak. S druge strane, i MBFR ostaje tijesno povezan i ovisan o općem razvoju. Lako je pretpostaviti da bi nakon sklapanja SALT-a 2 i njegove ratifikacije u SAD relativno brzo moglo doći do napretka i u bečkim pregovorima.

Pregovori o ograničavanju prodaje i isporuka konvencionalnog naoružanja pokrenuti su na sovjetsku inicijativu; do sada je održano nekoliko sastanaka na kojima su predstavnici dvije najmoćnije države iznijeli svoje poglede na to pitanje. U tekućoj fazi radi se na izradi načela koja bi trebala rukovoditi obje zemlje u prihvaćanju eventualnog sporazuma kojim bi one ograničile transfer oružja trećim zemljama i regionima. Američka strana smatra da je problem neobično kompleksan jer se u njemu ukrštaju politički, vojni, ekonomski i socijalni aspekti i da je nemoguće postići u dogledno vrijeme neki konkretan sporazum. Međutim, sa zadovoljstvom se konstatira ozbiljnost sovjetskog pristupa kao i uvjerenja o potrebi takvog dijaloga.

Pregovori o kontroli antisatelitskog oružja dio su novog razvoja u koje vojna tehnologija na principu akcije i reakcije uvijek traži nova sredstva za suzbijanje opasnosti. O pitanju smanjivanja ili izbjegavanja takmičenja na ovom značajnom novom vojnom polju održan je prvi sastanak, a obje strane izrazile su na njemu svoj interes da se s pregovorima nastavi.³⁴

Pregovori o zabrani proizvodnje i uništenju kemijskog i radiološkog oružja vode se u Zenevi odvojeno od rada Komiteta za razoružanje. Objе strane izjasnile su se za vodenje tih pregovora i prihvaćaju ih kao korisne. Međutim, i ovdje se stalo na počtnim pitanjima definiranja tih oružja kao i verifikacije njihove proizvodnje, odnosno njihovog eventualnog likvidiranja.

Pregovori o Indijskom oceanu vode se na osnovu niza inicijativa zemalja ovog područja kao i sovjetskog prijedloga podnesenog Općoj skupštini

33
Detaljnije o tome vidi: J. I. Coffey, *Arms Control and European Security: A Guide to East-West Negotiations*, London 1977, str. 136—174.

34
M. D. Shulman, *Overview...* op. cit. str. 5.

UN 1976. o potrebi smanjivanja vojnih snaga u tom značajnom dijelu svijeta. Nekoliko dosadašnjih sastanaka pokazalo je da i ti pregovori stoje u tijesnoj vezi s općim razvojem odnosa i da prate sudbinu ukupnosti veza na liniji SSSR—SAD. Povećanje sovjetske flote i nove mogućnosti korištenja olakšica u zemljama arapskog poluotoka i na rogu Afrike dovela su do toga da je razina sovjetskog prisustva bila povećana.³⁵ S druge strane, Sjedinjene Države su nastavile s izgradnjom svoje baze na otoku Diego Garcia, čime nastoje dobiti čvrsto uporište u vodama Indijskog oceana, neovisno o kolebanju u političkim odnosima s pojedinim zemljama tog regiona. U takvoj situaciji razgovori, koji bi trebali smanjiti odnos vojnih snaga u vodama Indijskog oceana, stoje dosta daleko od mogućnosti da se na njima usklade principi i razina dopuštenog vojnog prisustva. Američka strana ipak vjeruje da je SSSR zainteresiran za uspostavljenje takve redukcije, a Deklaracija nedavnog sastanka zemalja članica Varšavskog ugovora jasno ističe sovjetsku namjeru da se u tim razgovorima postigne zacrtani cilj.

Svi oblici američko-sovjetskog kontaktiranja izraz su shvaćanja dviju strana o potrebi održavanja stalnog dijaloga koji, bez obzira na uspone i padove, u općem razvoju odnosa stalno priznaje potrebu rješavanja vitalnih problema, koji su od interesa za dvije super države ali i za širu ukupnost međunarodnih odnosa. Opća zajednička crta svih pregovora je njihova dugotrajnost i ovisnost o općem kretanju američko-sovjetskih odnosa, te se svaka oscilacija vrlo brzo prenosi na pregovore.

Međutim, ono što ohrabruje i ulijeva nadu u mogućnost ne samo daljnjeg odvijanja pregovora, već i u postizanje stvarnih rezultata odnosi se na činjenicu da pregovori o značajnim vojnim pitanjima nikada nisu polazili od nekog imaginarnog povjerenja stvorenog između dvije super države, već da su prije svega odraz postignutog statusa obje zemlje i njihovih čvrstih nacionalnih interesa, koji im omogućavaju da u sadašnjoj fazi stabiliziranog globalnog pariteta traže putove za limitiranje određenih elemenata svoje vojne sile.

S druge strane, nemoguće bi bilo pregovore o vojnim pitanjima promatrati izvan ukupnog kompleksa političkih odnosa. Iako je moguće da se čak i u fazi nešto lošijeg razvoja odnosa postignu rezultati na nekom od pregovora, činjenica je da postoji najtješnja ovisnost svih segmenata koji se uklapaju u ukupni američko-sovjetski balans i da svaki korak naprijed znači pomak u ukupnosti veza i odnosa, ili pak da svaki neuspjeh automatski opterećuje te odnose. Djelovanje različitih faktora unutrašnje i međunarodne prirode uključuje se također kao važan činilac, koji stalno utječe na profiliranje pojedinih poteza.

III Koordinate političkog djelovanja

Politički problemi posljednjih godina dobili su posebnu važnost. Povećana vojna snaga Sovjetskog Saveza kao i američka postvijetnamska politika koja nastoji rješavati krize bez američkog direktnog uključivanja, stvorili su novu situaciju koja je u pojedinim dijelovima svijeta utjecala i na američko-sovjetski balans snaga, mijenjajući time i sadržaj prijašnjih odnosa. Razumljivo da je takav razvoj automatski otvarao prostor za povećane kritike američke politike prema Sovjetskom Savezu onih domaćih snaga u SAD, koje su u svim fazama operirale sa sovjetskim opasnostima, pozivajući na oprez i kruću politiku u odnosu na glavnog suparnika.

Afrički razvoj u tom kontekstu dobio je posebnu važnost. Budno praćeci unutrašnju situaciju, zatim probleme s kojima se suočava Amerika kao i udovoljavajući zahtjevima domaćih snaga u pojedinim afričkim zemljama, Sovjetski Savez je pružao pomoć jačajući istodobno svoje pozicije spram Zapada.

U analizi tog djelovanja sigurno da je ponovno moguće pronaći niz elemenata koji bi se mogli skupno podvesti pod: aktivnost sovjetske vojne sile željne da demonstrira svoju upotrebljivost, pravac političke analize međunarodnog trenutka, kubanske radikalne zahtjeve za pomaganjem narodno-oslobodilačkih potreba i sovjetske težnje da se parira eventualnom kineskom prodoru u Afriku. Situacija u Angoli mogla bi se upravo analizirati u tom sklopu, jer je svaki od tih faktora imao svoju važnost. Pomažući stalno borbu protiv portugalskog kolonijalizma padom fašističke diktature 1975. godine Sovjetski Savez je pružio pomoć kubanskim vojnim snagama, opredjeljujući se definitivno za pokret dr Agostinha Neta (MPLA). S obzirom na to da je Kina pokušala pomagati suprotnu koaliciju FNLA — UNITA brzina sovjetsko-kubanske akcije bila je još razumljivija.

U Etiopiji je, također, unutrašnji razvoj odnosa na liniji Somalija-Etiopija stavio Sovjetski Savez pred potrebu donošenja brze odluke. Nekada čvrsto prisutni u Somaliji, koja je uz svoje marksističko opredjeljenje imala i veliku stratezijsku važnost za sovjetske aktivnosti u tom dijelu svijeta, Sovjeti su nakon otkazivanja gostoprimstva u Somaliji pružili pomoć Etiopiji u njezinom sukobu sa Somalijom. Kubanska i sovjetska pomoć pokazala se odlučnom u bici kod Ogadena, iako su i Kuba i SSSR ostale po strani u kasnijim borbama Etiopije protiv eritrejskih secesionista, među kojima se posebno ističe marksistički orijentirani Eritrejski pokret nacionalnog oslobođenja.

S obzirom na borbe za oslobođenje na afričkom Jugu kao i na djelovanje niza narodnooslobodilačkih pokreta, od kojih neki imaju marksističku orijentaciju, moguće je očekivati daljnje proširenje sovjetske pomoći. Borci za nacionalno oslobođenje u Rodeziji, i Namibiji, a u budućnosti možda i u Južnoafričkoj Republici sigurno s time i računaju.

Sve te pojačane sovjetske aktivnosti u Africi, koja je bila smatrana

kao veliki rezervat Zapada, izazvale su žestoke reakcije* koje su se najvećim dijelom obrušile na američko-sovjetske odnose. U nizu izjava istaknutih političara i teoretičara tvrdilo se da je sovjetska aktivnost dio cjelovitog strategijskog plana »zahvaćanje svijeta« i da će, ako se ne zaustavi prodor u Angoli i Etiopiji, ubrzo pasti čitava Afrika. Smjena režima u Afganistanu još više je povećala takva razmišljanja koja su tražila prekid svih kontakata sa Sovjetskim Savezom i odlučno jačanje jedinstvene zapadne akcije.

No, pažljivija analiza pokazala bi da je sovjetska politika u afričkom djelovanju prvenstveno koristila postojeću situaciju i da je u oba slučaja pružila pomoć zemljama koje su to legalno zatražile i čije unutrašnje uređenje ima ideološke sličnosti. S druge strane, ne treba zaboraviti na kubansku ulogu, koja je sigurno bila faktor koji je ubrzao sovjetska razmišljanja, pogotovo u kontekstu eventualnog širenja kineskih utjecaja u tom dijelu Afrike. Promjena režima u Afganistanu, bez obzira na blizinu Sovjetskog Saveza i tradicionalne veze koje su postojale između dvije zemlje, unutrašnja je stvar te zemlje, a jasno je da dobri odnosi koji su uvijek postojali između Sovjetskog Saveza i Afganistana stupanjem na vlast ekipe koja se zalazila za izgradnju socijalističkog društva mogu biti još i bolji.

Američke akcije na Bliskom istoku, odnosno preuzimanje jednostrane inicijative i nastojanje da se iskoristi Sadatova situacija u Egiptu i njegova želja za sklapanjem mira s Izraelom, ocijenjeni su u Moskvi kao kršenje prethodnih dogovora sa SAD o zajedničkom djelovanju na Bliskom istoku. Umjesto diplomatske akcije u kojoj bi uz bliskoistočne države bile prisutne i njihove velike zaštitnice SAD i SSSR, američka mirovna inicijativa i osobno angažiranje predsjednika Cartera u potpunosti su prenijeli bliskoistočnu situaciju u nadležnost američke diplomacije. Time su ne samo ojačale američke pozicije u jednom dijelu države (Izrael, Egipat), već isto tako i u značajnim izvoznicama nafte (Kuvajt, Saudijska Arabija) koje su se od uvijek zalagale za eliminiranje sovjetskog prisustva, vojnog ili političkog, na Bliskom istoku.

Otvorene sovjetske kritike Camp Davida jasno su pokazale da će SSSR podržati sve one arapske snage koje budu protiv separatnog mira. Stoga nije bilo ni malo čudno da je nakon sastanka tzv. Fronte odbijanja došlo do razmjene posjeta između Moskve i nekih arapskih zemalja.

Iako je američka inicijativa otišla vrlo daleko, drugo je pitanje da li su njome postignuti svi rezultati. Egipat je uključen u američke prijedloge, ali nije sasvim sigurno da se računalo s tolikim teškoćama. Osobito to vrijeđi za nove sovjetske pozicije koje odugovlačenjem sklapanja mira jačaju, s obzirom da dio arapskih zemalja ostaje i dalje protiv američkog plana za rješavanje bliskoistočnog konflikta.

Američka uvjerenja o tome da su SAD svjesne sovjetskih interesa na Bliskom istoku i da bi pozdravile konstruktivan sovjetski doprinos, vje-

36

Ocjenjujući sovjetske aktivnosti u Africi i njihove šire refleksije na američko-sovjetske odnose, američki ambasador u SSSR-u Malcolm Toon izjavio je da se trenutno, zbog niskog stanja bilateralnih veza, Sovjetski Savez ne može zaplašiti

»lošijim odnosima, jer to nema nikakvo značenje«.

M. Toon, *A Close Look at the Soviet Union and U.S.—U.S.S.R. Relations*, The Department of State, No. 38. October 1978. str. 4.

rojatno su sračunata na to da se ostavi i ta mogućnost otvorenom, te da se možda u fazi povećanih teškoća u procesu izraelskog-egipatskog sporazumijevanja, ili pak u doba boljih američko-sovjetskih odnosa, ponovno potraži zajednička solucija u toj važnoj i tradicionalno neuralgičnoj točki.³⁷

Triangularni odnosi na vrhu svjetske politike posljednjih mjeseci zaokupljaju posebnu pažnju i američkih i sovjetskih analitičara. Dok su američke ocjene bile najviše koncentrirane na praćenje kineskih unutrašnjih kretanja, stabilnost novog režima, stupnja njegovog otvaranja i mogućnosti za uspostavljanje normalnih diplomatskih odnosa, sovjetska strana je najveću pozornost usmjerila na Kinu i njezinu aktivnost u pravcu (formalne ili neformalne) alijanse sa Sjedinjenim Državama i Japanom protiv Sovjetskog Saveza.

Za sovjetsku stranu već samo kinesko otvaranje prema svijetu stvorilo je nove značajne probleme političke i ekonomske prirode. Ako se tome doda mogućnost da se Kina koristi kao značajan faktor u američko-sovjetskim odnosima, stvari postaju još složenije. Iako je sa sovjetske strane oprezno ukazivano na to da je kinesko otvaranje, pa čak i prevladavanje krutog unutrašnjeg sistema pozitivno,³⁸ u pogledu pravaca otvaranja postoje značajne sumnje. Razvoj kineskih odnosa sa zapadnoevropskim članicama NATO-a, prve kineske kupnje moderne tehnologije i vojne opreme na Zapadu zabrinule su sovjetsko rukovodstvo, koje je svjesno da se time otvara dugoročna mogućnost jačanja Kine na račun Sovjetskog Saveza.

Kinesko-japanski ugovor i uspostavljanje diplomatskih odnosa između Kine i Sjedinjenih Američkih Država postavljaju nove mogućnosti kineske akcije. Na političkom planu Kina je sada praktički riješila gotovo sva sporna pitanja i bez ikakvih opterećenja ulazi u vrh međunarodne politike. S druge strane, izjave Teng Hsia Pinga o slabosti američke sedme flote, spremnosti Kine da ne pokreće pitanja Tajvana i Južne Koreje i potrebama blokiranja »polarnog medvjeda«,³⁹ ocijenjene su u Moskvi kao kineska nastojanja da se zajedno s Japanom izradi čvrst američko-kineski sistem odnosa na Dalekom istoku sa svim vojno-političkim posljedicama koje otuda mogu proizaći.

Na ekonomskom planu sigurno je da otvaranje Kine prema razvijenom Zapadu za Sovjetski Savez stvara posebne probleme. Veliki krediti koje su pojedine zapadnoevropske zemlje dodijelile Kini, zatim golemi japansko-kineski poslovi kao i mogućnost ulaska američkog kapitala ne samo da će ojačati NR Kinu, već će po svojoj prilici ograničiti mogućnosti davanja kredita Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi. Sovjetski Savez i NR Kina naći će se vrlo brzo u golemoj utakmici za dobijanje kredita, koji su potrebni objema zemljama u njihovom tehnološkom razvoju. S obzirom na to da obje zemlje nemaju nekih posebno atraktivnih roba za razvijeno i izbirljivo zapadno tržište jedan od njihovih glavnih izvoznih proizvoda — nafta, može i na tom polju postati daljnjim izvorom konkurencije i zaoštavanja odnosa.

37
M. D. Shulman, *Overview* ... op. cit. str. 7.
38
Vidi npr. spomenuti intervju G. Arbatova
u *International Herald Tribune*.

39
Vidi članak R. Evansa i R. Novaka o njihovim razgovorima s Teng Hsia Pingom
International Herald Tribune, 5. Decembar
1978.

Carterova administracija od dolaska na vlast tvrdila je da teži razvijanju odnosa s NR Kinom, a normalizacija diplomatskih odnosa samo je logičan izraz takvih nastojanja. S druge strane, svjesni sovjetske osjetljivosti najodgovorniji američki funkcioneri isticali su da razvijanje odnosa s NR Kinom ni u kojem slučaju neće biti postavljeno kao mjera protiv Sovjetskog Saveza ili njegovih interesa. Otkada su ukinute restrikcije NATO-ovog komiteta za trgovinu stratezijskim materijalima s komunističkim zemljama (COCOM) u odnosu na NR Kinu, a svakoj članici NATO-a je prepušteno da samostalno odlučuje o isporuci pojedinih roba, Sovjetski Savez se posebno boji da će ubrzo i Sjedinjene Države krenuti putem svojih zapadnocropskih saveznika.

Unatoč svih umirujućih američkih izjava razumljivo je da normaliziranje odnosa s Kinom i golemi kineski interes za razvijanje svih oblika odnosa sa Sjedinjenim Državama u spletu američko-sovjetskih odnosa imaju istaknuto mjesto i da će Carterova administracija moći u velikoj mjeri koristiti kineski faktor. Izjave o tome da normaliziranje s Kinom ništa ne mijenja u američko-sovjetskoj bilateralnosti, te da će se svi aranžmani nastaviti i dalje uključujući i SALT 2, ipak imaju sada drukčije značenje.

Međutim, pogrešno bi bilo misliti da bi ovoga trenutka Sjedinjene Države mogle sve položiti na kineski faktor. Sigurno je da će SAD zajedno s ostalim zapadnim zemljama pomoći razvoj Kine i da će isto tako nastojati za uzvrat dobiti odgovarajuće sirovine (nafta). U političkom smislu Kina može značiti mnogo u održavanju stabilnosti u Aziji i u pariranju stanovitim sovjetskim potezima. No, pretjerani industrijsko-tehnološki razvoj Kine sigurno da nitko na Zapadu ne bi htio vidjeti. Uz neke glasove američkih analitičara, koji se od početka dosta oprezno postavljaju prema Kini, treba misliti i na one koji ističu da je veliko pitanje da li bi SAD htjele do kraja stoljeća vidjeti snažnu Kinu s 1,5 milijardom stanovnika, opremljenu modernom vojnom silom, koja bi naravno mogla birati dalje sasvim samostalno pravce svog ponašanja. Ovoga časa Kina treba sredstva za svoj tehnološki razvoj, koji ne može sama realizirati i spremna je stupiti u razne saveze, žrtvujući ponešto od svojih prijašnjih radikalnih zahtjeva. No, sasvim su u pravu oni komentatori koji skreću pažnju na opasnosti antagoniziranja sovjetsko-kineskog sukoba i ulogu koju bi u tome mogle imati Sjedinjene Države.⁴⁰ Prodajom moderne vojne tehnologije, jačanjem kineske vojne moći, uz održavanje i raspirivanje konflikta u odnosu sa Sovjetskim Savezom moglo bi se doći u vrlo opasnu situaciju u kojoj ne bi bili poremećeni samo odnosi na vrhu, već i znatno više od toga.⁴¹

40

Poznati komentator Arigo Levi konstatira da je kinesko-sovjetski »hladni rat sada u našu korist«, ali istodobno postavlja i pitanje: koliko dugo? Po njemu, bolje bi bilo postaviti pitanje u drukčijem obliku, odnosno težiti realizaciji »sovjetsko-kineske koegzistencije sa svim njezinim opasnostima«. Arigo u tome vidi osobitu ulogu Amerike, koja bi trebala djelovati na obje strane da shvate važnost današnje međuzavisnosti svijeta i svog mjesta u njemu.

International Herald Tribune, 6. December 1978.

41

Analizirajući mogućnosti korištenja »kineske karte«, odnosno postavljanja Kine protiv SSSR-a i u vezi sa SAD i Japanom, Arbatov je istakao da takva situacija ne može voditi detantu, i da ga istodobno čini nerealnim.

International Herald... op. cit.

Bez obzira na pravce koje će američka administracija izabrati u odnosima prema Kini sigurno je da će to biti značajan pokazatelj ukupnosti američko-sovjetskih odnosa. Za sovjetsku stranu ni jedno pitanje ne može imati toliku težinu; američkim postavljanjem spram Kine mjerit će se u SSSR svi ostali segmenti američko-sovjetskog balansa.

IV

Suradnja na znanstvenom, kulturnom i ekonomskom polju

Suradnja koja se posljednjih godina počela razvijati između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza najtješnje je sada povezana s tzv. pitanjem ljudskih prava. Bez obzira da li se radi o tehnološkoj suradnji ili pak trgovinskoj razmjeni, ljudska prava su postala kamen spoticanja i česta formalna zapreka normalnom razvoju kontakata.

Lansirajući ideju o potrebi poštovanja ljudskih prava, Carterova administracija pošla je od šireg filozofsko-socijalnog konteksta razvoja svijeta i mjesta Amerike u njemu. Interna američka kriza Watergate, kao i bolne posljedice vijetnamske agresije, nužno su tražile širu platformu na kojoj bi se ponovno, u novim i izmijenjenim uvjetima, mogao demonstrirati snažan američki duh i mogućnosti američkog vodstva. Postavljajući taj univerzalni koncept brige za poštovanje ljudskih prava, naravno da se najprije mislilo na zemlje s drukčijim društveno-političkim i ekonomskim uređenjima i na korištenje tih razlika. Još od Helsinkija, a posebno za vrijeme održavanja beogradskog sastanka Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji,⁴² ljudska prava su istaknuta kao glavni kriterij procjene ukupnih kretanja i kao pokazatelj razvijenosti, odnosno nerazvijenosti detanta.

U odnosu na Sovjetski Savez traženje za slobodnim emigriranjem Židova iz Sovjetskog Saveza,⁴³ slanje poruka podrške disidentima i traženje da im se omogući odlazak iz SSSR-a otežali su razvijanje američko-sovjetskih odnosa i opteretili su sve njihove sadržaje. Smatrajući da se radi o miješanju u unutrašnja pitanja razvoja sovjetskog sistema, sovjetski rukovodioci su odlučno odbili takve pritiske.

U uvjetima pojačane napetosti tekuća suradnja na znanstvenom, i kulturnom polju odvija se u okviru 11 postojećih sporazuma, a protekle godine sa svake strane oko 700 eksperata boravilo je u SAD, odnosno u SSSR. Pokrenuti su i neki zajednički istraživački projekti, a vrlo uspješno se razvija kulturna razmjena.⁴⁴ Iako nema nekog spektakularnog povećavanja sudionika razmjene, niti pak proširenja novim područjima suradnje, eviden-

42

O rezultatima takvih aktivnosti američke delegacije u Beogradu vidi članak: D. B. Fassel, *Did Human Rights Survive Belgrade*, Foreign Policy, No 31, 1978, str. 104—118.

43

U povijesti američko-sovjetskih odnosa pitanje Židova ima svoje već tradicionalno značenje. Osuđujući postupke carske Ru-

sije u odnosu na židovsko stanovništvo, američki Kongres je 1911. godine donio gotovo jednoglasnu odluku o prekidu američko-ruskog trgovinskog sporazuma. Međutim, ne može se naći nikakvih podataka o tome u kolikoj je mjeri ta američka akcija pomogla Židovima u carskoj Rusiji.

44

M. D. Shulman, *Overview*... op. cit. str. 8.

tno je da su na bazi zajedničkih interesa i koristi svi ti oblici suradnje izdržali probu vremena i da se unatoč kolebanja u međudržavnim odnosima normalno razvijaju.

U nizu službenih izjava još od početaka razvijanja američko-sovjetskog detanta isticalo se da ekonomska suradnja može koristiti objema zemljama i da, s druge strane, takvo djelovanje utire putove stalnom poboljšavanju i proširivanju odnosa na svim ostalim poljima. Veliki planovi o ulaganju američkog kapitala u Sovjetski Savez, prvenstveno u dobijanje nafte i zemnog plina, zatim sovjetski zahtjevi za kupovinu moderne američke tehnologije i povoljnijim kreditima, na vrhuncu očekivanih novih odnosa spominjali su goleme cifre od 20—30 milijardi dolara. Međutim, ubrzo je nekoliko elemenata utjecalo na revidiranje tih planova i stvaranje znatno skromnijeg opsega ekonomskih transakcija.⁴⁵

Američki pokušaji da se dobijanje klauzule najvećeg povlaštenja u trgovinskim odnosima sa SSSR-om veže uz zahtjev za davanjem mogućnosti emigracije sovjetskim Židovima (amandman Jackson-Vanik) naišao je na sovjetsko odbijanje i prekid sovjetskih otplata kredita iz »land lease« programa.⁴⁶ Veći dio američkih krugova pokazao se nespreman da razvija odnose sa sovjetskom stranom, koja je tražila velike kredite i čije robe nisu posebno atraktivne za američko tržište. Dio poslova za koje su obje strane bile zainteresirane zabranila je Carterova administracija, čime su praktički u sadašnjim uvjetima sovjetske velike kupovine žita u SAD ostale najveći dio trgovinskih transakcija. U 1977. godini američki izvoz u SSSR opao je s 2 milijarde 300 milijuna na 1 milijardu 600 milijuna dolara. Sovjetski izvoz u SAD održava se na razini od 234 milijuna dolara, koliko je iznosio i u vrijeme vrlo razvijenih američko-sovjetskih veza.⁴⁷

Usporedo s nastojanjima da se izađe iz krize u koju su zapali pregovori oko SALT-a 2 i da se parira otvaranju spram Kine, pokrenuti su u SAD naponi da se ekonomski odnosi SAD—SSSR maknu s mrtve točke. Ponovno se u Americi razvila velika diskusija o mogućnostima i potrebama razvijanja ekonomskih odnosa s glavnim suparnikom, koju je ubrzo pratilo i putovanje u Sovjetski Savez velike skupine (gotovo 400) predstavnika administracije i krupnog američkog businessa.

Tradicionalni kritičari unapređivanja američke trgovine sa Sovjetskim Savezom ističu da takav razvoj pomaže sovjetskim rukovodiocima ostvarivanje njihovih planova i prevladanje kriza koje se očekuju u relativno brzoj budućnosti. Po tim mišljenjima prodaja američkih postrojenja za dobi-

45
Sa sovjetske strane isticalo se u nizu službenih izjava da je ekonomska suradnja najbolji doprinos »materijalizaciji detanta« i da razvijanje ekonomskih odnosa između dvije velike i snažne države može pomoći njihovo bolje međusobno razumijevanje. No zbog čitavog niza objektivnih i subjektivnih činilaca, koji su utjecali na to da se ekonomski odnosi ne razvijaju, detant je svoju prvu krizu proživio upravo na polju ekonomskih odnosa.

46
Taj značajan amandman koji je po mnogima jedan od dva glavna razloga usporavanja ekonomske suradnje (drugi je zabrana prodaje strateški značajnih materijala Sovjetskom Savezu) izglasan je u Senatu sa 88:0 glasova, dok je u Kongresu prošao s 319:80 glasova.

J. D. Beam, *Multiple Exposure*... op.cit. str. 289.

47
M. D. Shulman, *Overview*... op. cit. str. 9.

vanje nafte pomogla bi brže eksploatiranje nafte na bogatim nalazištima širom SSSR, što bi pridonijelo da se mirno pređe svjetska energetska kriza koju su stručnjaci CIA najavili za početak osamdesetih godina. Američka ulaganja u proizvodnju teških kamiona (tvornica Kamaz na Kama) ojačat će snage sovjetske armije i pomoći će da se otklone problemi u sovjetskom prometu, koji posebno pogađaju poljoprivredu. Moderni telefonski sistem postavljen za mirnodopske potrebe moći će se lako pretvoriti u vojni sistem komuniciranja i sl.

Svi ti argumenti naravno mogu važiti i za mnoge druge poslove, ali bi se isto tako mogli primijeniti u trgovini zemalja s različitim društveno-političkim i ekonomskim sistemima. Činjenica je, međutim, da je izvoz industrijske opreme i postrojenja iz SAD u SSSR iznosio 1977. godine samo 586 milijuna dolara, dok je adekvatan sovjetski uvoz iz SR Njemačke bio u istom razdoblju viši od 2,5 milijarde, a iz Japana 2 milijarde dolara

Pobornici unapređivanja trgovine između dvije zemlje među koje spadaju i istaknuti članovi Carterove ekipe: državni sekretar Vance, Juanita Kreps, profesor Marshall Shulman i dr., ističu, međutim, da Sovjetski Savez postiže uspjehe na planu svog razvoja i bez većeg američkog angažiranja, te da umjesto američkih poslovnih ljudi na sovjetsko tržište dolaze partneri iz drugih zapadnoevropskih zemalja i Japana. Tome se dodaju i ekonomski argumenti po kojima jačanje veza sa Sovjetskim Savezom može smanjiti kroničan američki trgovinski deficit, a ulaganje npr. u dobijanje sovjetske nafte s novih nalazišta može pomoći u prevladavanju ne samo sovjetske, već i opće svjetske krize naftom.⁴⁸

Ali, uz te čisto ekonomske argumente ne treba zaboraviti i na mišljenja onih američkih političara koji poput Averalla Harrimana tvrde da trgovina sa Sovjetskim Savezom nije nikakav poklon, već da razvijanje i jačanje svestranih ekonomskih odnosa zasnovanih na uzajamnim koristima, može služiti kao najbolji dugoročni podsticaj razvijanju detanta.

Carterova administracija u praktičnom djelovanju na polju ekonomskih odnosa kreće se između te dvije struje. U nekim slučajevima Carter je dao dopuštanje za izvoz u Sovjetski Savez (prodaja opreme za dobijanje nafte), dok je u nekim drugim situacijama zabranio prodaju (kompjutori za agenciju TASS). U poruci koja je prenesena sovjetskim rukovodiocima za vrijeme boravka Blumenthela u Moskvi krajem 1978. Carter je izrazio želju za razvijanjem kontakata na ekonomskom polju, koji međutim moraju biti promatrani u svjetlu ukupnih američko-sovjetskih odnosa. Time je praktički stavljeno do znanja sovjetskoj strani da, ukoliko želi računati na intenziviranje suradnje sa SAD na polju ekonomskih veza, treba biti spremna da pruži određene ustupke na dva značajna područja: ljudska prava i neproširivanje sovjetskih međunarodnih aktivnosti.⁴⁹

Sovjetska strana, koja se stalno izjašnjava za veće razvijanje ekonomskih kontakata, zainteresirana je da se uz dugogodišnji aranžman o prodaji američkog žita, koji se bez obzira na sva politička kolebanja u odnosima os-

48

U.S. News and World Report, Dec. 18. 1978, str. 22—25.

49

Ibid. str. 23.

tvaruje vrlo dobro, razvijaju ostali oblici, posebno mogućnosti dobijanja moderne tehnologije iz Sjedinjenih Država. No, u isto doba odlučno se ističe da se ne može očekivati da Sovjetski Savez popusti pred američkim zahtjevima i da zbog trgovine koja u ukupnom sovjetskom volumenu ima malu važnost, mijenja svoju unutrašnju ili vanjsku politiku.⁵⁰

Ako se na kraju pokušaju pronaći neki osnovni okviri u koje je moguće svesti sadašnje tokove američko-sovjetske suradnje, treba istaknuti da u prvom redu između dvije strane postoji dosta velika asimetrija interesa i mogućnosti. Sjedinjene Američke Države imaju svoje tradicionalne trgovinske partnere, isporučioce sirovina i goriva i velika tržišta robe i kapitala, te im Sovjetski Savez, unatoč veličine teritorija i potencijalnih bogatstva, u sadašnjoj fazi nije toliko značajan i ekonomski neophodan partner. Stoga se i sve pojačane sovjetske težnje za dobijanjem američke tehnologije promatraju prije svega u kontekstu mogućnosti vršenja eventualnih pritisaka na sovjetsku stranu uvjetovanjem daljnjih isporuka. Nedostatak nekih atraktivnih roba, nužnih sirovina ili goriva u sovjetskom izvozu, koji bi u većoj mjeri mogli zainteresirati američke poslovne krugove, osnovni je razlog što američko-sovjetska ekonomska suradnja ne bilježi trendove porasta i što ju je moguće vrlo brzo i jednostavno podešavati u skladu s političkim kretanjima.

U toj situaciji i Sovjetski Savez, koji istina stalno pokušava skrenuti pažnju američkim poslovnim krugovima na mogućnosti razvijanja trgovine i velike poslove koji se stalno otvaraju u SSSR, ipak nastoji usporedo s tim tražiti druga tržišta i druge kreditore, koji su u stanju zadovoljiti njegove interese za modernom tehnologijom. S druge strane, dio zapadnoevropskih zemalja, pa i Japan, zainteresirani su za sovjetske sirovine, i goriva kao i neke industrijske proizvode, te ta komplementarnost razmjene jamči i njezinu dugoročnost.

Na osnovu toga moguće je zaključiti da čak u fazi najrazvijenijih američko-sovjetskih odnosa, zbog različitosti položaja dvije zemlje kao i niza subjektivnih razloga, osobito na američkoj strani, ekonomska suradnja nije mogla postati ozbiljniji doprinos jačanju boljih odnosa. Taj nedostatak mogućnosti materijalizacije bilateralnog detanta ostaje i dalje kao ozbiljna zapreka koja se neće moći jednostavno prevladati i koja će, ukoliko se odnosi ne izmijene, zaostajati za drugim područjima dvostranih veza i odnosa.

* * *

Tekuća faza američko-sovjetskih odnosa, unatoč nekim novim elementima koji su postali sastavni dio tog odnosa, u biti je ipak prožeta elementima koji se ne mijenjaju i koji sa svoje strane utječu na uspon i padove u

50

Sa sovjetske strane ističe se da američko-sovjetska trgovina predstavlja manje od dvije stotinke 1 procenta ukupnog nacionalnog proizvoda SSSR, te da praktički ne-

ma nikakvo značenje u daljnjem razvoju zemlje.

International Herald Tribune, Dec. 11. 1978.

odnosima između dvije velike države. Nastojanja za smanjivanjem značenja ili uloge Sovjetskog Saveza, uvođenje trećeg partnera u igru na vrhu ili pak težnje da se očuvaju postignute pozicije, sastavni su dio odnosa na liniji SSSR—SAD koji imaju svoje tradicije i gotovo već ustaljene oblike ponavljanja.

Naravno, ti odnosi promatrani sa šireg aspekta — njihovog mjesta i važnosti za međunarodne odnose i razvoj međunarodne zajednice kao cjeline, imaju drukčije značenje. U toj analizi nije toliko bitno da li će Sovjetski Savez i dalje biti glavni partner američke politike ili će ga se pokušati potisnuti na niže mjesto, na račun jednog novog ili nekih novih potencijalnih aktera. Suština pitanja svodi se na potrebu da dvije velike države, zbog svoje važnosti i snage kojom raspolažu, pronadu optimalne mogućnosti razvijanja bilateralnih odnosa u kojima će se uskladiti njihove akcije s djelatnostima svih ostalih članica međunarodnog sistema. Kolebanja u detantu,⁷ a posebno pokušaji stvaranja i izgrađivanja nekih oblika uskog bilateralnog detanta, pokazali su svoju krhkost i kratkotrajnost moguće realizacije. Stoga jedino u okvirima razvijenih oblika širokog međunarodnog sporazumijevanja i popuštanja može biti građen svijet pravednijih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa u kome SAD i SSSR imaju svoje značajno mjesto.